

XALQ OG'ZAKI IJODINI RIVOJLANTIRISHDA TIL VA MADANIYATNING AHAMIYAT

T.K.Mardiyev
SamISI dotsenti

Annotasiya: Ushbu maqolada til va madaniyatning uzviy bog'liqligi to'g'risida biroz fikrlar bayon etiladi. Chunonchi, til – har qanday fiziologik belgi sistemasi, bu sistema inson faoliyati jarayonida bilish va kommunikativ (aloqa) funksiyalarni bajaradi. Til tabiiy ham, sun'iy ham bo'lishi mumkin. Tabiiy til deganda fikrlarni ifodalash formasi va kishilar o'rtasida aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladigan kundalik hayotdagi til tushuniladi. Sun'iy til – kishilar tomonidan tor ehtiyojlar uchun yaratilgan tildir.

Kalit so'zlar: Til, milliy, tafakkur, kommunikativ, tabiiy til, sun'iy til, madaniyat, ong, xalq, mentalitet.

Аннотация: В данной статье представлены некоторые мысли о взаимозависимости языка и культуры. Например, язык – это любая физиологическая знаковая система, выполняющая познавательные и коммуникативные (коммуникативные) функции в процессе деятельности человека. Язык может быть как естественным, так и искусственным. Естественный язык понимается как форма выражения мыслей и язык в повседневной жизни, служащий средством общения между людьми. Искусственный язык — это язык, созданный человеком для узких нужд.

Ключевые слова: Язык, национальное, мышление, коммуникативное, естественный язык, искусственный язык, культура, сознание, народ, менталитет.

Abstract: This article presents some thoughts on the interdependence of language and culture. For example, language is any physiological sign system that performs cognitive and communicative (communicative) functions in the process of human activity. Language can be both natural and artificial. Natural language is understood as a form of expression of thoughts and language in everyday life, serving as a means of communication between people. Artificial language is a language created by man for narrow needs.

Key words: Language, national, thinking, communicative, natural language, artificial language, culture, consciousness, people, mentality.

Ma'lumki, barcha xalqlarda til milliy his-tuyg'u va ong bilan uzviy bog'langan. Insonning o'z ona tiliga yaqinlik tuyg'usi har bir tilda obrazli tafakkurning takrorlanmas assosiasiyalarining mavjudligi bilan tushuntiriladi. Ular har bir so'zning o'ziga xos semantik to'liqligicha madaniy mazmunga ega bo'lib, til tizimida mustahkamlanadi va uning milliy o'ziga xosligini tashkil etadi. Zero, tilsiz etnos (xalq) ham, madaniyat ham bo'lmaydi. Chunki insonning insoniyligi, madaniyligi til orqali aks etadi yoki yuzaga chiqadi. Falsafa lug'atida til haqida shunday yaxshi ta'rif berilgan[5,483]. Chunonchi, til – har qanday fiziologik belgi sistemasi, bu sistema inson faoliyati jarayonida bilish va kommunikativ (aloqa) funksiyalarni bajaradi. Til tabiiy ham, sun'iy ham bo'lishi mumkin. Tabiiy til deganda fikrlarni ifodalash formasi va kishilar o'rtasida aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladigan kundalik hayotdagi til tushuniladi. Sun'iy til – kishilar tomonidan tor ehtiyojlar uchun yaratilgan tildir. Til ijtimoiy hodisa hamdir. U ijtimoiy rivojlanish jarayonida paydo bo'ladi va alohida har bir odamning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi vositadan iboratdir. Til ayni vaqtda ongning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Til qobig'idan tashqari ong mavjud bo'lmaydi. O'z fizik tabiatiga ko'ra o'zi bildiradigan narsaga nisbatan shartli bo'lgan til belgisi, shunday bo'lishiga qaramay, pirovard natijada real voqelikni bilish jarayoni bilan bog'liqdir. Til jamg'arilgan bilimlarni qayd etish, qayta ishlash va saqlash hamda ularni avloddan-avlodga etkazish vositasidir.

“Jamiyatning tilga, tilning esa o'z navbatida jamiyatga ta'sir qilishi” [1,70] haqidagi tezisdan kelib chiqilsa, mentalitet tilga, til esa mentalitetga ta'sir qilishini nazarda tutish lozim.

Bunday chigal holatni, mentalitetni ta'riflashga urinishlarda ham kuzatish mumkin. Mentalitet tadqiqotiga bag'ishlangan adabiyotlarda ushbu tushunchaga ko'plab ta'riflar berib o'tilgan. Ulardan quyidagi ta'rifga to'xtalish mumkin: "Mentalitet tarixan shakllangan, nisbatan barqaror va o'ziga xos jamoaviy dunyoqarashlar majmuasi bo'lib, u kishilarning til va har xil xarakterlarida beixtiyor namoyon bo'ladi" [2,21]. Bunday ta'riflarda til xarakterning shakllaridan biri deb qaralsa, ikkinchidan tilni xarakter, xulq bilan bir qatarga qo'yib alohida ta'kidlab, ajratib ko'rsatiladi. Ushbu ta'rifning o'zidayoq mentalitet va til o'rtasidagi munosabat mavjudligini ko'rsatuvchi bir qancha holatlarni kuzatish mumkin. Shunga ko'ra mentalitetning asosiy tarkibida: bir tomondan dunyoqarash, ikkinchi tomondan dunyoqarashdan kelib chiqadigan til xakteri aks etadi. Konseptning lisoniy moddiylashuv jarayoni yana bir muhim mental bosqichni bosib o'tishidir.

Voqelikning tafakkurdagi umumlashgan in'ikosi – obrazning mantiqiy "qayta ishlanish" natijasida hosil bo'lgan konsept lisoniy "libos"ga ega bo'lishidan oldin ushbu "libos"ning tasavvurdagi aksi – modeli yuzaga keladi. Lisoniy voqelanish rejasi paydo bo'lgan zahotiyoq uni amalga oshirish uslubi izlanadi. Reja hamda "so'zsiz" model nolisoniy yoki "botiniy nutq" jarayonida yuzaga keladi. Botiniy nutqning yuzaga kelish muammosi bilan shug'ullangan psixolog va psixolingvistlar ushbu hodisani turlicha talqin qilib kelishmoqda, ulardan ayrimlari botiniy nutqni oddiygina qilib, o'z-o'ziga gapirish bilan tenglashtirsalar, boshqalari uni alohida tashqi (zohiriy) nutqdan butunlay farq qiluvchi hodisa sifatida ta'riflaydilar [2,24]. Umuman mental tuzilma konseptining lisoniy belgiga o'tish jarayoni qanday kechish masalasi bahsli mavzudir.

Manbalarda xalqning mentaliteti va an'analarini, madaniyatini ifodalovchi tilning xizmat doirasi turlicha ta'riflanadi. Masalan, o'zbek xalqi maqollari va hikmatlarida quyidagicha iboralarni uchratish mumkin.

a). Til – milliy madaniyat oynasi, uni saqlovchi xazina. Bu iborada leksik boylik, grammatik birliklar, idiomatik so'zlar, maqollar, umuman, folklor, badiiy va ilmiy adabiyotning boyliklari nazarda tutiladi.

b). Til – qudratli ijtimoiy - siyosiy qurol, ya'ni til orqali ijtimoiy, siyosiy, madaniy qarashlar uzoq vaqt saqlanadi va u orqali inson, millat shakllanadi. Xalq tili hamisha milliy ruh bilan chambarchas bog'langan [5,184].

Jumladan, Sh.Abdurazzoqovanning "Tafakkur gulshani" nomli asarida buyuk bobomiz Alisher Navoiyning til va so'z insoniylikning asosiy belgisi ekanligi haqida aytgan quyidagi misralari keltiriladi: Chunonchi,

So'z durki, nishon berur o' lukka jondin,

So'z durki, berur jong'a xabar jonondin,

Insonni so'z ayladi judo hayvondin,

Bilkim, guhari sharifroq yo'q ondin [3,165].

Albatta til xalq og'zaki ijodini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, inglizlarda tilga nisbatan shunday fikrlar mavjud. Chunonchi, til tafakkur libosi, til aql bezagi. "Language is the dress of thought". Shuningdek, "Webster" izohli lug'atida tilni san'at darajasiga qiyoslab shunday fikrlar beriladi. "Language art is the group of subjects taught in elementary and secondary schools for improving oral and written communication". Chunonchi, til san'at, oddiy qilib aytganda ma'lum bir mavzu yoki voqelikni og'zaki yoki yozma tarzda bayon etishdir [4,759].

Darvoqe, til madaniyat yoki madaniy boylikni kelgusi avlodlarga etkazuvchi nihoyatda muhim va qudratli kuchga ega bo'lgan vositadir. Zero, hozirgi zamon fanida til va madaniyatning o'zaro munosabatiga alohida e'tibor beriladi. Til insonning eng yuksak darajadagi mulkidir. U insonning, etnos (xalq)ning xarakterini yorqin ifodalaydi, dunyo madaniyati bilan aloqasini belgilaydi. Bunda biz insonni u yashayotgan va har xil xarakterda bo'lgan jamiyat orqali bilsak, uning so'zlashayotgan tiliga qarab qaysi millatga xosligi va madaniyati darajasi haqida fikr yuritish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Umuman inson tili xalq, millat tafakkurining

oynasidir va har bir millatning aqliy tuzilishi o'z tilida stereotip (andoza) sifatida shakllangan bo'ladi. Buni biz yuqorida qayd etgan manbalarda aytilgan fikrlar orqali tasdiqlashimiz mumkin.

Xullas, hozirgi kunda ilmiy bilishning lingvistik paradigmasida yetakchilik qiluvchi farazlar shuni tasdiqlaydiki, har bir til atrofimizni o'rab turgan olamni konseptlashtirishning ma'lum bir usulini namoyon etadi. Bunda tilning ma'no anglatuvchi birliklari ma'lum "qarashlar tizimini, o'ziga xos jamoa (kollektiv) falsafasini yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки 2001. № 1.
2. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006.-91б.
3. Абдуроззокова Ш. Тафаккур гулшани. –Т.: Фафур Фулом, 1989.-462 б.
4. Webster's – Webster's New World Dictionary of American English, third college edition: Simant Schuster, Inc., 1988.- 1574 p.
5. Гофуров З. Фалсафа луғати. – Т.: Ўзбекистон, 1976.- 640 б.
6. Холиков, Б. (2018). Детектив романларда воқеликнинг бадий талқини тизимли моделлаштириш (Марио Пьюзонинг «Чўқинтирган ота» («The godfather») ва Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асарлари мисолида). Фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган докторлик (PhD) диссертацияси автореферати. Фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган докторлик (PhD) диссертацияси автореферати. Фал. фанл. докт.(PhD) дисс.
7. Khayrullaev, K. Z. (2001). The relation of word, word composition and sentence to the predicativeness. Abstract of candidate dissertation.–Tashkent.
8. Хайруллаев, Х. (2002). Предикативлик ҳодисаси ва унинг ифода объектлари.
9. Хайруллаев, Х. (2009). О лингвистической природе уровней языка и речи. Вопросы филологических наук, (2), 78-79.
10. Турниёзов, Н., Турниёзова, К., & Хайруллаев, Х. (2009). Структур синтаксис асослари.
11. Хайруллаев, Х. З. (2001). Сўз, сўз бирикмаси ва гапнинг предикативликка муносабати. Номзод. дис автореферати. Тошкент.
12. Turniyozov, N., Turniyozova, K., & Xayrullayev, X. (2009). Struktur sintaksis asoslari. Samarqand: SamDCHTI.